

לאן נעלמה האסתטיקה

חומר למחשבה

אשר אלבו / עמי רן

בשנים האחרונות נכחתי במספר רב של הגשות בבתי ספר לאדריכלות ועיצוב. כאורח מצאתי את עצמי לא פעם מתחבט בשאלה - מה אומרים לסטודנט המציג פרויקט מושקע ומרשים מבחינה אסתטית... אבל רדוד מבחינה רעיונית; או לחלופין - למי שעבודתו מבטאת מאמץ ניכר במחקר ובתכנון, אבל התוצאה הסופית משעממת ונטולת מעוף. בפעמים הראשונות צפיתי בחבריי המנחים, הקשבת להערות המושכלות שנזרקו לחלל הסטודיו, והערתי את הערותיי בזהירות. אבל תמיד מתוך תחושת החמצה. כשצברתי ניסיון הבנתי מה בעצם יוצר בי אי-שקט: למרות שמדובר בבתי ספר לעיצוב, נמנעים שם באופן שיטתי מלדבר על אסתטיקה. אולי משום שהנושא נתפס כסובייקטיבי מדי... חשבת... וממתי בעצם ראייה סובייקטיבית נחשבת כדבר פסול... והרי מהי יצירה אם לא ביטוי סובייקטיבי של ראיית המציאות?

רובי הגישות לנושא האסתטיקה בכל תחומי החיים מצביע על מורכבות הנושא ובעיקר על הקושי למקם את האסתטיקה בין העולם התבוני לעולם הרגשי. במצב שכזה היפה נתפס בעיני רבים כ"מוקש אקדמי שראוי להתרחק ממנו".

כדי לעשות מעט סדר בדברים, ראוי להבחין בין אסתטיקה באמנות לאסתטיקה בתכנון. בעוד שהאמנות ממוקמת בעיקר בתחום האמוצינאלי, התכנון מתמקד קודם כל בתחום הרציונאלי. יחד עם זה, קשה להתעלם מהעובדה שבשני התחומים המבע החזותי דומיננטי.

בשל הקושי הטבעי להבחין בין התחום החושי והתחום המחשבתי, ההתייחסות לאסתטיקה משתנה בין הגישות השונות ובהתאם לכך גם אמות המידה להגדרתה.

- הגישה הקוגניטיבית המייחסת לאמנות יכולת להאיר באופן ביקורתי את המציאות על ידי חיקוי וייצוג;

- הגישה האמוטיבית - המדגישה את תפקידה של היצירה לעורר רגשות אצל הצופה;

- הגישה השיפוטית - התופסת את חד-פעמיותה של היצירה כאמצעי לחוות דעה על הטבע;

- הגישה החברתית - הרואה באמנות תוצר תרבותי שאמור לשקף את החברה שיוצרת אותה.

לשאלה כיצד ניתן לשפוט מבע חושי (סובייקטיבי במהותו) באמצעות אמות מידה אובייקטיביות (כאלה המנותקות מן האובייקט), ניתנו במהלך ההיסטוריה תשובות רבות.

קונפוזיציון מדבר על אסתטיקה כעל אחד משלושת מרכיבי ה'סדר', לצד 'מסר' ו'חברה'; אריסטו ממקם את האסתטיקה

מסרב לקבל את "גזירת השתיקה" החלטתי לבדוק מה קורה בבתי ספר אחרים. נסעתי להגשות סטודנטים בירושלים, בחיפה, ראשון לציון ותל אביב, התארחתי בהגשות של שנה שלישית, רביעית, חמישית - והתופעה קיימת בכלום, כאילו מדובר בהוראה בדוקה ומוסכמת מגבוה.

בירושלים ניהלנו שיחות עמוסות ציטוטים מושכלים על "סטרוקטורליזם", "דיוק היסטורי" וחשיבות הזרם ה"דה-קונסטרוקטיביסטי". העברנו ביקורות על בעיות המרקם העירוני המתחדש, על בעייתיות המרחב הישראלי פלסטיני - ואף לא מילה אחת על מהותו האסתטית.

בראשון לציון עוסקים בעיצוב פנים אבל מדברים על "מה שהמבנה רוצה להיות", "בנייה ירוקה", ו"עמלנות" (מלאכת יד הנעזרת בחומר גלם לעשייה יצרנית). פה ושם ציינו את התוצאות המרשימות, אבל עדיין בלי להזכיר את השם המפורש שעמד שנים בלב העשייה העיצובית.

ההגשות בתל אביב התרחשו ברחבי העיר. המנחים דיברו על ח"י הלילה של ה"עיר ללא הפסקה", על העירייה, על כדורגל, ופה ושם גם על הקשר לריקמה האורבנית. הוזכרו מונחי מפתח כמו "מורפולוגיה", "אינטגרציה", "תכנון יתר" ו"מובהקות הפתרון המוצע", אבל המונח "תעוזה אדריכלית" נקשר רק לפרויקטים צורניים במיוחד. אחד המנחים אמר בהתנצלות "אני יודע שזה לא באופנה, אבל... הקומפוזיציה שהמבנה יוצר במרחב מצביעה על כשרונה הפלסטי של הסטודנטית". האחרים והמנחים היסו אותו בטענה שהוא "מיושן". והמסקנה הייתה ברורה: בבתי ספר לעיצוב לא מדברים על אסתטיקה משום שחלף זמנה.

ואולי בעצם לא... אולי המנחים פשוט לא יודעים שפעם אסתטיקה הייתה היבט נשאף של כל יצירה תרבותית, והתבוננות במבנים עכשוויים מצביעה על כך שגם כיום!

רחוב גני תכלת בהרצליה פיתוח - הבתים ברחוב היקר במדינה ודאי היו מצליחים להבריח בכיעורם ספינות של פליטים מאריתריאה. זה לא עניין של טעם, אלא חוסר משווע של תרבות אסתטית שעקרונותיה אינם נרכשים בבתי הספר לעיצוב מטעמי בורות

אין יותר "יופי אוניברסלי" הביטוי האישי הוא היופי בכבודו ובעצמו, גם אם הוא נחשב כ"מכוער". עצם ההבחנה ביניהם מצביעה על הניסיון המתמיד לענג את העין, גם אם נקודת המוצא פרובוקטיבית.

ואכן, במציאות הרייטינג שבה אנחנו מתחרים בעצם על תשומת לב, המוטיבציה ליצור דבר שונה הופכת לצורך קיומי. המיוחד נתפס כנחשק, מוערך ונצרך, ואין שום סיבה להצניע את הדרכים והנסיבות שיצרו אותו. במצב שכזה, האסתטיקה הייתה ונשארה רלוונטית, בין אם היא פופולרית או נשגבת; בין אם היא מצוייה באובייקט או בתפישה שלנו אותו; ובין שהיא לוקאלית, אוניברסאלית, סובייקטיבית או אובייקטיבית. היא שם, ואין כל סיבה להתעלם ממנה, בוודאי שלא במערכת החינוך שבה ניתן וצריך לכוון את התלמיד, להקנות לו ערכי תרבות וכל השאר, היסטוריה.

בכל מקרה, היופי מעולם לא חדל להפעיל אותנו, הן כצרכני עיצוב והן כיוצרים, אלא אם כן משהו בנו מת, חבל.

Herzeliya Pituach from the sea – the ugliness of the buildings in the most expensive street in the State could certainly have dissuaded refugee boats from landing. Not the result of tastelessness, but a lack of aesthetic culture - the principles of which are not acquired in design schools due to evolutionary ignorance.

לעומתו, הפילוסוף הגרמני אלכסנדר גוטליב באומגרטן טען, שאסתטיקה היא "מדע ההכרה החושית המאופיינת על ידי מנגנון קוגניטיבי". כלומר, היכולת ליצור דימוי אחיד הנתפס באופן אינטואיטיבי באמצעות החושים, בלא מעורבות המחשבה.

עמנואל קאנט שהתייחס בהרחבה לנושא בספרו "ביקורת כוח השיפוט" (1790), מעניק ל"סובייקטיביזם האוניברסלי" שצבר תאוצה, פרשנות נוספת כאשר הוא ממקם את היפה במרחב שבין העולם הגשמי המותנה, לבין תפישתו הרציונאלית החופשית. וליתר דיוק - האסתטיקה מגשרת למעשה בין הטבע, הפרשנות הסובייקטיבית שלו, והחשיבה הרציונאלית אודותיו - בין אם מתקיימת ביניהם חפיפה הרמונית, ובין (ובמייוחד) כאשר לא.

שיחורר מושג היפה מהתלות באובייקט איפשר למושג להמשיך ולהשתנות ללא הרף, כאשר היפה נשאר (משום מה) יפה, וסלע המחלוקת מתמקד בעיקר במכוער, על הפרשנויות השונות שלו, שכידוע גורמות ליריבויות, מלחמות, מהפיכות, ומשברים.

אמת, אסתטיקה בלבד אינה מטרה. עיצוב אינו יכול להיות מנותק מהפונקציה שלו, משום שנקודת המוצא לכל תכנון היא רציונאלית במהותה, אם כי הוכח כבר שמקורו של כוח היצירה דווקא באמוציונלי. כלומר - היופי באשר הוא, חבוי בכל אג'נדה יצרנית, לע תים גלוי לעתים סמוי, אבל תמיד שם ממתין לביקורת המתבונן.

אפשר כמובן להמשיך לדקלם לעולם את האימרה הנדושה "על טעם וריח..." במיוחד בעידן העכשווי כאשר היופי נתפס כחוויה אישית. אבל, בעולם שבו

ביחס שבין האובייקט לסביבתו; ואפלטון מדבר על "הרמוניה", "איזון" ו"פרופורציה" בדיאלוג Timaios - שלושת המרכיבים היוצרים את האורדרים.

ויטרוביוס, בספרו מהמאה הראשונה לפנה"ס "אודות האדריכלות", ראה בפרופורציות האידיאליות של גוף האדם מבע אסתטי שראוי לבטא אותו במבנים. בכך הוא תרם למיסוד הקשר בין הרמוניה, פרופורציה ומוסר חברתי, כאמת מידה להגדרת האסתטיקה. חתך הזהב המצוי כמעט בכל דבר בטבע כונה בתקופת הרנסאנס על ידי המתמטיקאי לוקה פאצ'ולי וליאונרדו דה וינצ'י - "הפרופורציה האלוהית", ולא בכדי הוא מוטמע בכל מבנה קדוש משחר היסטוריה.

הגילויים האסטרונומיים של קופרניקוס וגליליאו במאה ה-16 שהובילו להתערערות כמה מהאמיתות הקלאסיות, גררו גם שינוי בתפיסת נושא האסתטיקה. ערכים "אקסיומטיים" כמו קנה מידה, פרופורציה, איזון, סימטריה, והרמוניה, פינו את מקומם לטובת ערכים חדשים כמו: תנועה, מתח והפתעה, שבוטאו בהגזמה בסגנון הברוק ואחר כך ברוקוקו כאנטי-תיזה לערכים אסתטיים מסורתיים כמו סימטריה, הרמוניה ופרופורציה.

במאה ה-18 חל מפנה משמעותי בתפיסת מושג ה"יפה", עם פרסום ספרו של הפילוסוף הסקוטי דייוויד יום מ-1745 "מחקר בדבר עקרונות המוסר". יום טען שהעובדה שתיאורטיקנים כמו אוקלידס שנחשב לאבי הגיאומטריה, ופלאדיו שכתב ארבעה ספרים על אדריכלות נמנעו מקביעה כלשהי לגבי קיומה של אסתטיקה אוניברסלית - מצביעה על כך שהיופי אינו טמון באובייקט עצמו, אלא ברשם שהוא יוצר אצל המתבונן. כלומר, היופי נתון לפרשנות סובייקטיבית.

אסתטיקה - עניין של תרבות
למטה: "אסתטיקה עכשווית" בכניסה האחורית לתחנת הרכבת המנדטורית (הפעילה) בר גיורא, ליד צור הדסה בואכה ירושלים.
אדריכלים: ציבור המטיילים.
בעמוד השמאלי: ההצעה (האלגנטית) הזוכה בתחרות לתכנון גשר הכניסה בפארק אריאל שרון, חיריה.
יואב מסר אדריכלים

Aesthetics - a cultural issue, all the rest - rubbish.

Above: The (aesthetic) winning entry for the Ariel Sharon bridge at the Hiriya Recycling Park.

Yoav Messer Architects.

Right page: New "aesthetics" at the back entrance of the Bar Giora (still active) train station approaching Jerusalem.

Architects: The public